

ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2017. évi 17. szám

Pongrácz Alex

A politika folytatása más eszközökkel? Avagy gondolatok az állam és az erőszak kérdésköréről

Nemzeti Közszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

A politika folytatása más eszközökkel? Avagy gondolatok az állam és az erőszak kérdésköréről²

„All States, Oliver Wendell Holmes Jr. once observed, are built on the blood of men.”³

„Továbbá: nem tudjuk a hadvezetés során egész lelkünk nyugalma és Istenbe vetett hitünket megőrizni, ha nem tartjuk állandóan szemünk előtt a békét. Nagyon helyesen mondja ezért Sallustius: »a bölcs ember a béke érdekében visel hadat«.”⁴

I. A primitív társadalmak „természeti állapotától” az állami erőszak-monopóliumig vezető út

Az államelmélet fejlődéstörténetének nagyobb csomópontjait szemlélve talán különösebb nehézség nélkül leszögezhető, hogy az egyes szerzők között nagyfokú konszenzus mutatkozik abban a tekintetben, miszerint az állam léte – közvetlen vagy közvetett módon – összefüggésbe hozható az erőszak tényével.⁵ Ilyenkor persze felvetődhet a kérdés, hogy az erőszak már akkor is létezett-e, amikor elkülönült közhatalom még nem; az erre szolgáltatott válasz pedig – olybá tűnik –, többnyire csak helyeslő lehet. Albert Einstein és Sigmund Freud a háború lélektani okait fűrészképp egymás mellett állították, hogy a „háború legvégső lélektani okai”, valamint a tömegek háborús készsége között kitüntetett helyen szerepel az „egyénben lappangó gyűlölet”. Einstein szavaival élve „Az emberben él a szükséglet a gyűlölködésre és a pusztításra. Ez a készség rendes időkben lappang, s csupán rendellenes körülmények közt lép előtérbe; de aránylag könnyen felkelthető, és tömegpszichózissá fokozható.” Mintegy erre válaszolva Freud is arra a következtetésre jutott, hogy az ember rombolási ösztöne (*Destruktionstrieb*) – mint a halálösztön leszármazottja – a végső oka az ember harci készségének.⁶ Maurice R. Davie megfigyelései szerint az erőszak – olyan ritka kivételektől eltekintve, mint például a grönlandi eszkimóké – minden primitív

¹Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék; Megbízott oktató, Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, Államelméleti és Kormányzástani Intézet.

²A tanulmány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 Államelméleti alap kutatás 2016-218 (2016/86 NKE-AKFI) elnevezésű alprogramjának keretében készült.

³Idézi: Falk, Richard A.: *Law, Morality, and War in the Contemporary World*. Published for the Center of International Studies. Frederick A. Praeger, Publisher, New York – London, 1963, 126. p.

⁴Grotius, Hugo (1625): *A háború és a béke jogáról*. (Ford.: Brósz Róbert – Diósi György – Haraszti György – Muraközy Gyula). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973, 201. p.

⁵Hasonló megállapításra jutott H. Szilágyi István is. Lásd H. Szilágyi István: *Állam és erőszak*, in H. Szilágyi István (szerk.): *Államelmélet II*. Szent István Társulat, Budapest, 2008, 152. p.

⁶Idézi: Neufeld Béla: *A háború lélektani problémája*, in *Korunk*, 9. évfolyam, 10. szám (1934. október), pp. 707-713. at 707. p.

társadalomra jellemző, illetőleg minden primitív társadalom ismeri és elfogadja a háborús erőszakot, amely a háborús konfliktusba bonyolódó közösség egész létét áthatja.⁷ A primitív társadalmak életében folyamatosan jelen lévő fenyegetettség-pszichózis folytán Pierre Clastres azt a következtetést vonta le kutatásai során, hogy ezeknek a természetes közösségeknek elemi szüksége van az „idegen” vagy az „ellenség” vele szemben álló alakzatára, hogy „Mi”-ként (egységes totalitásként) szemlélhesse saját közösségét. A „vademberek világának” társadalmi létébe éppen ezért már eleve bele van kódolva az erőszak lehetősége, így a háború a primitív társadalmak strukturális vonásának tekinthető, és egyetemes jelenségnek mondható. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Hobbes által exponált *bellum omnium contra omnes* állapota általánosnak lenne mondható – ahogy persze a természeti állapot Rousseau által kifejtett harmonikus idillje sem találkozik az empirikus megfigyelések eredményeivel –, hiszen a permanens háborúból következő társadalmi megosztottság felszámolná az említett közösségek homogén egységét.⁸ Clastres szerint pont az állandó háborús állapotok lehetetlensége – vagy inkább tarthatatlansága – az, ami miatt a közösség részéről sor kerül a Schmitt révén jól ismert szortírozásra: a „Mi”-től elütő „Többiek” ennek folytán barátokká vagy ellenségekké, szövetségessé vagy a háború során legyőzendő idegenekké lesznek. Leszögezhetjük tehát, hogy az „*amíg egy nép a politikai szférájában létezik, addig e népnek magának kell meghatároznia a barát és ellenség megkülönböztetését*” formulája⁹ már az állammá szerveződést és a politikai szféra megjelenését megelőzően is érvényesült.

Párdányi Miklós – némiképp Hobbesra hajazó – véleménye szerint a hipotetikusán elképzelt „mindenki harca mindenki ellen” scenárióját meghaladni, és a „normális emberi élet” lehetőségét megteremteni egyedül a természetes és szükséges „életegység” és közösség – végeredményben az állam – révén lehet. Ahhoz azonban, hogy a közrend és a közbiztonság megteremtése és fenntartása realizálódni is tudjon, az államnak a „legteljesebb”, „legegyetemesebb”, „feltétlen” egység manifesztumává kell válnia. Ezt az egységet pedig

⁷Davie, Maurice R.: *The Evolution of War. A Study of Its Role in Early Societies*. Yale University Press, New Haven, 1929. Idézi: Clastres, Pierre: *Az erőszak archeológiája. Háború a primitív társadalmakban*, in Clastres, Pierre: *Az erőszak archeológiája*. Qadmon Kiadó, Budapest, 2015, pp. 57-114. at 63. p.

A szakirodalomban éppen ellenkező álláspontra helyezkedett Vámbéry Ruzstem. Meglátása szerint ugyanis a primitív törzsek békés hajlamai „*annak a hódító civilizációnak estek áldozatul, amely aranyéhségét és rabszolgaszerző vágyait igyekezett a megtámadottak rovására kielégíteni.*” Lásd Vámbéry Ruzstem: *A háborútól a békéig*. Viktória-nyomda, Budapest, 1938, 9. p.

⁸Clastres: *op. cit.* (2015), pp. 95-98. Az állandó háborús állapotok – szem előtt tartva persze annak lehetőségét, hogy ha békét akarunk, készülni kell a háborúra; Vegetius szavaival: *si vis pacem, parabellum!* – meglátásunk szerint szerencsére csak az olyan sötét disztópiák esetében tűnnek fel, mint amelyet Babits Mihály vetett papírra az *Elza pilótában*, 1933-ban. Eszünkbe juthat ugyan, hogy Észak-és Dél-Korea között 1953 óta csak fegyverszüneti egyezmény van hatályban, és békeszerződés kötésére *pro forma* a mai napig nem került sor, ez azonban nem jelenti azt, hogy – a határincidenseken túl – tényleges harci cselekményekre is sor kerülne a két állam között.

A Vegetius-idézet forrása: Whetham, David: *Just Wars and Moral Victories. Surprise, Deception and the Normative Framework of European War in the Later Middle Ages*. Brill, London – Leiden, 2009, 199. p. A koreai háborús fenyegetésekre nézve lásd például Horváth Csaba András: *A háborús fenyegetések mögött rejlő erőviszonyok – Észak-Korea hadereje és a válság regionális kontextusa*. MKI-tanulmányok. Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2013.

⁹Schmitt, Carl (1932): *A politikai fogalma*, in Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. (Ford.:Cs. Kiss Lajos). Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 2002, 34. p.

egyedül a főhatalom, valamint a fizikai kényszer lehetősége biztosíthatja. Az államot vizsgáló valamennyi kutató ezért tartja fontosnak, hogy kiemelje a kényszerítő hatalom, a kényszerhatalom, a lehető legnagyobb erő, ellenállhatatlan hatalom vagy abszolút fizikai erő mozzanatát. „Ez a kényszerítő hatalom, amely a társadalom tagjait akarataik ellenére is beleszorítja a maga egységébe, teszi az államot szuverénné, minden más társulás felett állóvá.”¹⁰ Mindezen megállapítások már önmagukban is alátámasztják Trocki szavait, miszerint „minden állam erőszakon alapul”,¹¹ s talán a mottó gyanánt idézett Holmes-verseket is, ti. hogy minden állam léteért – valamilyen szinten – a polgárok vérével kellett fizetni. Az elkülönült közhatalom, az állam megjelenése egy olyan „exkluzív folyamat”¹² kiindulópontját jelentette, melynek eredményeként a modern állam *sine qua non*-jává vált, hogy az az erőszak-monopólium hordozójának és birtokosának tekinthető. Max Weber klasszikussá vált leírásában ez azt jelenti, hogy „a modern államot szociológiailag végső soron csak azzal a sajátos eszközzel definiálhatjuk, mely minden politikai szervezet jellemzője: a fizikai erőszakkal. (...) Az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül (...) a legitim fizikai erőszak monopóliumára sikerrel tart igényt. A jelenkor sajátossága ugyanis az, hogy bármely más szervezetnek vagy személynek a fizikai erőszakhoz való jogát csak annyiban ismerik el, amennyiben az állam a maga részéről engedi alkalmazását: az állam számít az erőszakhoz való »jog« egyedüli forrásának.”¹³

Az erőszak-monopólium, és a stabil monopolintézmények sikeres kialakítása egyúttal azt is jelentette, hogy olyan békessé vált terek és társadalmi mezők alakultak ki, amelyek rendszerint mentesek az erőszakos cselekedetektől. A kritikátlan és artikulálatlan, ráadásul egymással vegyülő erőszakformákat végül ezek révén sikerült visszaszorítani. Norbert Elias szavaival élve az egykori erőszak-módozatok „önállóan és megváltozott formában maradnak fenn a megbékített térségekben; mai köztudatunk számára a legvilágosabban a gazdasági erőszakban, a gazdasági kényszerekben testesülnek meg. (...) a fizikai erőszak lassan kiszorul a nyílt színről a társadalom mindennapjaiban, s csak közvetett formában játszik közre a szokások kinevelésében. (...) Az egyén itt messzemenően védve van attól, hogy hirtelen rajtaüssenek; ugyanakkor ő maga kénytelen visszafojtani szenvedélyei kitörését, a vértolulást, amely egy másik ember elleni fizikai támadásra készíti.”¹⁴ A pacifikált területek létrejötte ebben az interpretációban annak köszönhető – s ebbéli meggyőződésében osztozunk Eliasszal –, hogy kialakultak a fizikai erőszak monopolszervezetei, „s a tartós csetepaték és háborúskodások kényszere helyett az egyént békésebb, pénz-vagy presztízsszerzésre állított funkciók tartják kordában.” Az állami erőszak-monopólium kialakulásával tehát sikeresen számolódott fel a *homo hominilupus est* jelzőjével ellátható természeti állapot: az ember

¹⁰Párdányi Miklós: *Államegység és nemzetiségi kérdés a politika rendszerében*. Veritas Könyvkiadó, Budapest, 1944, 16., 18. p. Párdányi az államra vonatkoztatott, fentebb idézett mozzanatokot mások LéonDuguit, Hermann Heller, Fritz Stier-Somlo, Bernard Bosanquet, Ferenczy Árpád és Ottlik László munkáira támaszkodva emelte ki.

¹¹ Idézi: Weber, Max: *A racionális állam s a modern politikai pártok és parlamentek*. (Államszociológia), in Weber, Max: *Állam. Politika. Tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970, pp. 380-381.

¹² Balogh László Levente szövege. Lásd Balogh László Levente: *Állam és erőszak*, in *Politikatudományi Szemle*, 20. évfolyam, 1. szám (2011), pp. 119-132. at 119. p.

¹³Weber, Max (1919): *A politika mint hivatás*, in Weber, Max: *Tanulmányok*. (Ford.: Erdélyi Ágnes – Józsa Péter – Lannert Judit – László Géza.) Osiris Kiadó, Budapest, 1998, pp. 156-157.

¹⁴ Elias, Norbert (1939): *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. (Ford.: Berényi Gábor). Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, pp. 684-685.

ember általi fenyegetettségét szigorú kontroll alá helyezték, és a „farkastörvények” hatályon kívül helyeződésével kiszámíthatóbbá vált a mindennapi élet. Sokat idézett sorai szerint „Az erőszakot kaszárnnyákbá zárják; s az tárolóhelyéről, a kaszárnnyákból csak szélsőséges esetben, háborús időben és a társadalmi felfordulás során tör be közvetlenül az egyén életébe. Mint meghatározott szakembercsoportok monopóliuma rendszerint kiiktatódik a többiek életéből; s ezek a szakemberek, az erőszaktevés egész monopolszervezete most már csak a társadalom mindennapjainak peremén áll őrt mint az egyén viselkedését ellenőrző szervezet.”¹⁵

Mindez a jogállami paradigma általános térnyerésével arra vezetett, hogy a jog eszközeivel sikerült humanizálni a harcot, és – legalábbis a normálállapot keretei között, amikor is, ahogyan azt József Attilától tudjuk, a harcot szívesen oldja békévé az emlékezés – a szervezett hatalmat bizonyos keretek közé szorítani. Horváth Barnával szólva: „Ahol joguralom van, ott a hatalom a legfejlettebb eljárászerkezeten [a jogon] keresztül az elvont szabályok, általános elvek, az elemi erkölcs és igazságosság, a közszabadság uralmává finomodott és lényegült át.”¹⁶ Ez persze nem felelteti velünk mindazt, hogy az állam mégiscsak hatalmi képződmény, sőt olyan „tény, amely nem tüntethető el a világból jogász dedukcióval”,¹⁷ de az mindenképpen figyelemreméltó fejleménynek számít, hogy a jogállam, mint típus hosszú távon is képes volt gyökeret eresztetni az euro-atlanti kultúrkör gondolkodásában.

Hosszú időre meghatározóvá vált tehát az a felfogás, amely szerint az állami erőszak-monopólium léte az erőszak korlátozásának, valamint a biztonság növekedésének legfőbb záloga. Az állam e széles körben érvényesülő interpretáció szerint olyan vívmány, amely „képes az erőszakot kifejteni és megfékezni, kanalizálni és szimbolizálni”.¹⁸ Az állam a legitim fizikai erőszak monopóliumának birtokosa, így törvényes módon kilátásba helyezheti a fizikai hátrány alkalmazását, és konkrét esetben erőszak alkalmazásával szerezhethet érvényt akaratának. Az állam annyiban Janus-arccal rendelkezik azonban, hogy egyfajta „defensor pacis”, a „béke védelmezője” karakterrel is bír. Schmitt *A politikai fogalmához* utólag – 1963-ban – csatolt előszóban hosszasan fejtegeti, hogy „a klasszikus európai államnak sikerült valami egészen valószínűtlen dolgot véghez vinnie: a saját belső világában békét teremtett, és az ellenségességet mint jogi fogalmat kizárta. Sikerült kiküszöbölnie a magánháború formájában megvalósított önbíráskodást, a középkori jog intézményét, véget vetett a 16. és 17. század felekezeti vallásháborúinak, (...) és területén belül nyugalmat, biztonságot és rendet teremtett.” A belső béke, rend és biztonság öre ugyanakkor külpolitikai síkon szuverén államként lépett fel, amely más szuverén államokkal szemben dönthetett a „kölcsonös barátság, ellenségesség vagy semlegesség kérdéseiben”, egyértelműen meghúzza a demarkációs vonalat „belső és külső, háború és béke, háború idején katona és civil, semleges vagy nem-semleges” között.¹⁹ (Ezek a világos határmegvonások a későbbiekben „összegubancolódtak”, kevésbé átláthatóvá váltak, és ebben a partizánháborúk legalább olyan

¹⁵ Elias: *op. cit.* (1987), 689. p.

¹⁶ Horváth Barna (1937): *A jogelmélet vázlatja*. Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2004, pp. 40-41.

¹⁷ „Sie übersahen, daß die Existenz eines Staates ein Faktum ist, das durch juristische Deduktion nicht aus der Welt geschafft werden kann.“ Jellinek, Georg (1900): *Allgemeine Staatslehre*. Dritte Auflage. Verlag von O. Häring, Berlin, 1914, 759. p. 1. l.j.

¹⁸ Balogh: *op. cit.* (2011), 119. p.

¹⁹ Schmitt: *op. cit.* (2002), 8. p.

„ludasnak” bizonyultak, mint a későbbiekben a hidegháború vagy napjainkban az egyre nagyobb biztonsági kockázatot jelentő nem állami szereplők.)

A harmincéves háborút (1618-1648) lezáró vesztfáliai béke fontos tényezőnek bizonyult egy olyan, független államokból rekrutálódó rendszer létrehozásában, amelynek szereplői tartózkodtak az egymás belügyeibe való beavatkozástól, és az általános hatalmi egyensúly folytán féken is tartották egymás ambícióit. *„A hatalmi egyensúlyt immár természetesnek és kívánatosnak tekintették, így az uralkodók ambíciói egymást ellensúlyozták, legalábbis elméletben, de mindenképpen korlátozva a konfliktusok kirobbanását. (...) a szörnyű háború lezárására irányuló európai igyekezet körvonalazta a modern szenzibilitás előképét: fenntartotta a jogot, hogy elítélje a kizárólagosságra törekvést, s inkább a gyakorlatias és ökumenikus szellemiség érvényesülését preferálta; igyekezett rendet kovácsolni a sokféleségből és az önkorlátozásból.”*²⁰

II. A „gazdasági pacifizmus” támadásai a katonai szellem ellen

A háború – mint a politikai érintkezés folytatása más eszközök közbeiktatásával²¹ – természetesen a vesztfáliai rendszer „alapkövének” letételével – és a felvilágosodás nyomán megszorodó örökbéke-tervezetek papírra vetésével – sem került ki az államok közötti „vitarendezés” módozatai közül. A „gazdasági pacifizmus” égisze alatt azonban a gazdasági liberalizmus egyes szélsőséges képviselői teljes offenzívát indítottak a szerintük avíttas katonai szellemmel szemben. Ők már nem csupán azt fogalmazták meg előzetes követelményként, hogy a lövedékek helyét ismételten a diplomáciai jegyzékeknek kell(ene) átvenniük az államok egymás közötti kapcsolataiban, de a militarizmus mellett általában véve a katonákkal szemben is komoly kritikát fejtettek ki. Példaképük talán az állandó hadsereg létjogosultságával szemben aggályokat kifejtő Elbridge Gerry lehetett volna, aki 1784-ben elhangzott nyilatkozatában annak a meggyőződésének adott hangot, miszerint *„békeidőben az állandó hadseregek összeegyeztethetetlenek a köztársasági kormányok elveivel, veszélyeztetik egy szabad nép szabadságjogait, és általában a zsarnokság létrehozására szolgáló romboló gépezetké alakítják őket.”*²²

A gazdasági vagy „üzleti szellemű” pacifizmus kútforrásai között a protestáns etika puritán változatával összefüggő vallási moralizmust, a klasszikus gazdasági liberalizmust és az utilitarizmust, valamint a szociáldarwinizmust találhatjuk meg. Az első – a protestáns etika bázisán szerveződő – meglátás szerint a militarizmus pazarló, a háború pedig intenzíven rombolja a gazdasági vagyont; a fegyveres erők békeidőben „passzív rombolóknak” bizonyulnak, azaz olyan „fogyasztók”, akik más emberek munkájának gyümölcsét szakítják le. A második – a gazdasági liberalizmust alapul vevő – vonatkozás szerint az országok

²⁰ Kissinger, Henry (2014): *Világrend*. (Ford.: Kállai Tibor – Pataki Éva). Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015, pp. 11-12.

²¹ Clausewitz, Carl von (1831): *Vom Kriege. Hinterlassenes Werk*. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1853, 24. p.

²² Idézi: Huntington, Samuel P. (1957): *A Katona és az Állam*. (Ford.: Félix Pál). Zrínyi Kiadó – Atlanti Kutató és Kiadó, Budapest, 1994, 141. p.

közötti érintkezések fokozódásával, a közös érdekek kialakításával, valamint a szabadkereskedelmi megállapodások gyarapodásával elképzelhetetlenné válik a háború, hiszen a kereskedelem „nem a lobogót követi, hanem a legalacsonyabb ár tendenciájának nyomába ered. A tőzsde nem ismeri a hazafiságot.” (Andrew Carnegie). Végül a harmadik – a szociáldarwinizmussal kapcsolatos – forrás a gazdasági verseny túlzott fetiszizálásával járult hozzá a gazdasági pacifizmus térnyeréséhez.²³

Mindezek nyomán talán nem meglepő, hogy a gazdasági pacifizmus illusztris képviselőjének számító Herbert Spencer a társadalmi fejlődés cezúráját a harcos (militarista), illetőleg az ipari-gazdasági (pacifista) típusú társadalmak között húzta meg. Durant a következőképpen foglalta össze ennek az átmenetnek a lényegét: „*a természetfölötti vallás bizonyos mértékben együtt jár a militarista társadalommal; mihelyt a háború átengedi helyét az iparnak, a gondolkodás a haláltól az élet felé fordul, s az élet otthagyja az alázatos tisztelet ösvényeit, hogy kirohanjon a kezdeményezés és szabadság nyílt országútjára. (...) a legjelentékenyebb változás a nyugati társadalom egész történetében az, hogy a katonai uralmat fokozatosan ipari uralom váltotta fel. (...) a nagy választó vonal az, amely a katonai és ipari társadalmak közt húzódik, – a háborúból élő, és a munkából élő nemzetek között.*”²⁴ A katonai állam kormányzata mindig erősen centralizált, és majdnem mindig monarchikus; együttműködési alakzata mindig katonai alapú, és kötelező jellegű; az egyén az állam „tulajdonát” képezi, és az egyéni akarat alárendelődik a közösségi érdekeknek; az ilyen állam favorizálja a tekintély tiszteletén alapuló vallást, amelynek centrumában egy harcias Isten imádata áll; egy ilyen társadalom mindig merev osztálykülönbségeket indukál. A másokkal gyakorta háborúba keveredő katonai állam uralkodó jellem típusa a robusztus, erőszakos, bátor, bosszúálló, heves vérmérsékletű, könyörtelen, hazafias, engedelmes, és a vezetőiben fenntartás nélkül hívó harcos, aki kevéssé hajlamos vagy alkalmas önálló kezdeményezésekre, és vállalkozó szellemmel sincs megáldva. Emellett a patriarchális szemléletnek megfelelően a férfi teljes „házi abszolutizmusát” pártolja. A legtöbb állam azért bizonyult harciasnak, mert a háború elősegíti a centralizált központi hatalmat, és minden más érdeket az állam érdeke alá rendel. Az ipari társadalmak alapját képező ipar ezzel szemben a demokrácia és a béke értékei mellett elkötelezett; a gazdasági fejlődés számos-számtalan központja folytán a hatalom megoszlik a csoport tagjainak többsége között. A termelés produktivitása a kezdeményezés (vállalkozás) szabadságától függ, következésképpen az ipari társadalom lerombolja a felsőbbség, a hierarchia és a kasztrendszer totemjeit. A katonai foglalkozás már nem számít magas presztízűnek, a hazafiság pedig inkább a saját haza patrióta szeretetét takarja, semmint az ellenséges államok gyűlöletét. „*A belső békesség a virágzás első feltételévé válik, s minthogy a tőke nemzetközivé lett, s ezernyi beruházás történik az összes határokon keresztül, ugyanilyen szükségessé válik a nemzetközi béke is.*” A külső háborúk számának csökkenésével, és az „ellenséges társadalmak hiányának” – azaz a szoros kereskedelmi és baráti kapcsolatok létének – elérésével párhuzamosan a belső konfliktusok előfordulási aránya is csökken, és végül a nők emancipációja is természetszerűvé válik. A babonás vallások helyébe a „liberális hitek” lépnek, amelyek meliorista karakterűek, amennyiben az emberi élet

²³ Huntington: *op. cit.* (1994), 217. p.

²⁴Durant, Will: *A gondolat hősei.* (Ford.: Benedek Marcell). Harmadik kiadás. Dante Kiadás, Budapest, 1931, 333. p.

és jellem megjavítására törekednek. Az államon belül csökken a kormányzat hatóköre, teret nyer a decentralizáció, és megnövekszik a termelő csoportok hatalma; a szerződés és a kezdeményezés szabadsága soha nem látott mértékűvé válik, a kötelező együttműködést pedig a szabad kooperáció váltja fel. „A társadalom katonai és ipari típusainak ellentétét jelzi az is, hogy »nem azt hiszik már, hogy az egyén van az államért, hanem, hogy az állam van az egyénekért.«”²⁵

A gazdasági pacifisták tehát elfogadták annak a tézisnek a létjogosultságát, hogy egyfajta organikus fejlődés figyelhető meg a harcos-katonai társadalomból az ipari-gazdasági társadalom irányába, amelynek révén a háború fokozatosan kiküszöbölődik majd. Ebben az érvelésben az emberi érdekek egyre fokozódó komplexuma és kölcsönhatása „egyre tűrhetetlenebbé teszi a hadviselést” (John Fiske), a nemzetközi jog korlátozza a háború kegyetlenségét, döntő jelentőségűvé válik a viták békés rendezése, mint a háború maradéktalan felszámolásának eszköze (Carnegie), sőt a katonai intézmények és előkészületek minden formáját sikerül felszámolni. A fegyverkezésre a háború okaként kezdtek tekinteni, a katonai hivatás hordozóit pedig egy atavisztikus és irracionális kor felesleges pátoz övezte képviselőiként fogták fel. Az állandó hadsereg és a hivatásos tiszt véleményük szerint az agresszió természetes eszközei, a katonai hivatás pedig fokozatosan népszerűtlenné válik.²⁶ Ha ezek után valaki fellapozza a későbbiekben még tárgyalandó Francis Fukuyamának vagy Michael Doyle-nak a jaltai világrend felbomlását követően írott könyveit, lehetséges, hogy erőteljes *déjà vu* érzése támad...

III. A háborúzó állam (warfare state) korszaka és az erőszak visszaszorítására vonatkozó kollektív szabályozási igény megjelenése

Láthattuk, hogy az erőszak és a háború monopolizálása terén jeleskedő modern állam a háború korlátozottságának záloga, egyben a kaotikus és anarchikus állapotokkal jellemezhető polgárháborús viszonyok meghaladásának szavatolója lett. Ennek szimbolikus kifejeződése már Thomas Hobbes munkásságában is tetten érhető; mint köztudott, a *Leviatán* a szuverenitás révén megteremtett erőszak-monopólium birtokosa, míg – s ez talán már kevésbé ismeretes – ennek ellenpólusa, *Behemót* éppen az anarchia és a polgárháború megtestesítője. Ha egy komparatív elemzés tárgyává tennénk Hobbes két klasszikus munkáját,²⁷ – amint azt egy kissé más aspektusból, és inkább a *Behemót*-metaforára koncentráltan Franz Neumann is tette –, hamar világossá válna, hogy míg a *Leviatán* a szuverenitás egysége által körülbástyázott béke, addig *Behemót* a szuverenitás eliminálódása folytán a polgárháborúba – ha úgy tetszik, a természeti állapotba – való visszahanyatlás kifejeződése. Az uralom és a rend, valamint a bomlás és a háború egymást kölcsönösen kizáró kategóriái állnak itt

²⁵Durant: *op. cit.* (1931), pp. 333-334.; Huntington: *op. cit.* (1994), pp. 218-219.

²⁶Huntington: *op. cit.* (1994), 219. p.

²⁷*Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma* (1651); *Behemót, avagy a hosszú parlament* (1670 körül, posztumusz publikálva 1682).

egymással szemben, és Hobbes egyértelműen az első opció mellett tette le a garast, kikövezve ezzel az utat az állami erőszak-monopólium megteremtése felé.²⁸

Az első világhégestől azonban sokak szemében látszott szertefoszlni az a meggyőződés, miszerint az erőszak-monopólium a béke és a kiszámítható rend legfőbb biztosítója. Ennek a „kiábrándulásnak” azonban eleinte kevés jele volt; az első világháború kitörését követően a háború toposzát övező „eufória” ahhoz vezetett, hogy az európai hadviselő országok polgárai tömegesen jelentkeztek önkéntes részvételre. Gombár Csaba utal rá, hogy „*az 1914 augusztusától számított hat hónapon belül nagyjából 2 millió brit állampolgár vonult önkéntesen a zászlók alá, s a Bloomsbury kör, Virginia Woolf és társainak baráti köre mint szolgálatmegtagadók, hazafiatlan értelmiségi csodabogárnak tűntek az önkéntes patrióták tengerében.*”²⁹ Erich Maria Remarque regénye, valamint annak filmes adaptációja, a *Nyugaton a helyzet változatlan* (1929, illetve 1930) remekül illusztrálja, hogy a „nagy illúzió” végül miként csapott át nagy illúzióvesztésbe, s sarkallhatta arra a háború harmadik esztendejében Babitsot, hogy a *Húsvét előtt* című versében békéért kiáltson.

A marciális kedv azonban a „Nagy Háború” kataklizmája nyomán sem kezdett alacsonyabb hőfokon izzani. A háborúindítás szabadságának jogi korlátozása mint lehetőség ugyan már a XIX. század végén felmerült, és születtek is – eleinte sporadikusnak mondható – kísérletek eme lehetőség kimunkálására,³⁰ végül azonban a Nemzetek Szövetsége mint kollektív biztonsági rendszer is impotensnek bizonyult a második világhéges kitörése megakadályozásával szemben.³¹ Ha általánosnak talán nem is mondható, mindenesetre sokak véleményével találkozott Carl Schmitt 1932-ben kelt megállapítása, miszerint „*Egy politikailag létező nép (...) nem mondhat le arról, hogy adott esetben a barátot és ellenséget a saját meghatározásával a saját veszélyére különböztesse meg. Ünnepelesen kinyilváníthatja ugyan, hogy elítéli a háborút mint a nemzetközi konfliktusok megoldásának eszközét, és lemond róla mint »a nemzeti politika eszközéről«, miként az úgynevezett Kellogg-paktumban történt 1928-ban. De ezzel nem mondott le a háborúról mint a nemzetközi politika eszközéről, (...) és általában a háborút mint olyat sem »átkozta el« vagy »helyezte törvényen kívül«. (...)»a háborút« egyáltalán nem lehet »kiközösíteni«, hanem csak bizonyos embereket,*

²⁸ A Leviatán metaforáját részletekbe menően elemzi Balogh László Levente: *A Leviatán anatómiája*, in Balogh László Levente: *Az erőszak kritikája. Tanulmányok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011, pp. 66-80. A magyar nyelvű szakirodalomból említhető még: Sashalmi Endre: *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben. 1300-1800*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2015.

²⁹ Gombár Csaba: *A háborúról és a politikáról*, in Gombár Csaba: *Írások az államról (1997-2007)*. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2009, pp. 269-355. at 287. p.

³⁰ Ebbe a sorba illeszkedett az 1878. évi, Honduras és Nicaragua közötti bilaterális megállapodás, az 1899. évi hágai békekonferencián elfogadott, a viták békés rendezéséről szóló egyezmény, az 1907. évi Drago-Porter-egyezmény, az 1907. évi újabb hágai egyezmény, az 1913-1914. évi Bryan-szerződések, és így tovább. Az első világháborút követően – a Nemzetek Szövetsége megalapításán túl – releváns fejleménynek bizonyult az 1928-ban tető alá hozott Briand-Kellogg-paktum, az 1933 januárjában megfogalmazott ún. Stimson-doktrína vagy éppen az 1933. évi Saavedra Lamas egyezmény. A részleteket illetően lásd Kajtár Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2015, pp. 39-43.

³¹ Ráadásul a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya továbbra is elismerte a háborúhoz, mint végső eszközhöz való folyamodást, pusztán „*akadályokat gördített a háborúkezdés addig ismert klasszikus módszerei felé.*” Kecskés Gábor: *Néhány gondolat a felelősség történeti fejlődéséről a nemzetközi jogban*, in Deli Gergely – Szoboszlai-Kiss Katalin (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr, 2013, pp. 258-267. at 259. p.

népeket, államokat, osztályokat, vallásokat, és így tovább. (...) Így a »háború« ünneplés »kiközösítése« sem szünteti meg a barát/ellenség-megkülönböztetést, hanem a nemzetközi hostisszá nyilvánítás új lehetőségei révén új tartalommal és új étellel telíti. Ha ez a megkülönböztetés megszűnik, akkor egyáltalán a politikai élet szűnik meg.”³² Az Európa felett gyülekező viharfelhők megszorodását jelezte például a Benito Mussolini által papírra vetett ama kinyilatkoztatás, miszerint „a fascizmus (...) nem hisz az örök békének sem lehetőségében, sem hasznosságában. Visszautasítja tehát a pacifizmust, mely a küzdelemtől való lemondást rejti magában és gyávaság – az önfeláldozással szemben. Csak a háború juttatja a feszültség legmagasabb fokára az összes emberi energiákat, és üti a nemesség bélyegét azokra a népekre, akikben megvan a bátorság, hogy elvállalják. (...) idegenek a fascista szellemtől (...) mindazok a nemzetközi és szövetségi alakulatok, amelyeket a történelem tanúsága szerint könnyen elsodor a szél, mihelyt érzelmi, eszményi és gyakorlati elemek rázzák meg viharszerűen a népek szívét. Ezt az antipacifista szellemet a fascizmus az egyének magánéletébe is beleviszi.”³³ Norman Davies meglátása szerint a militarizmus, a fasizmus vagy a kommunizmus a jelzett időszakban nem csupán a legtöbbet szenvedő nemzetek „manipulált tömegeit” volt képes maga mellé állítani, de követőkre lelt Európa tanult, művelt vezető rétegeiben, és a legdemokratikusabb országokban is.³⁴ A világháborúk korától kezdődően tehát az állami erőszak-monopólium „önkényessé vált”, és végül – Balogh László megállapítása szerint – le is vált az államról. A totalitárius rendszerekben az erőszak immáron nem indirekt vagy járulékos elemként fungált, hanem a különböző – nemzetiszocialista, fasiszta, bolsevista – totalitárius rendszerek immanens vonásává vált, és a rendfenntartás vagy az önkényességtől való védelem helyett a dinamika fenntartását szolgáltatta.³⁵

A második világháború monumentális ütközetei folyamán összesen 70 millió katonát mozgósítottak, és közülük 17 millió el is esett. Ezt tetézte, hogy a modern kor megelőző háborúival ellentétben az 1939-1945. közötti időszakban a harcokkal összefüggésben először lelte halálát több polgári személy, mint katona,³⁶ nem is beszélve a faji-, valamint az osztályalapon történő diszkrimináció következtében kibontakozó történelmi tragédiáról. Ezért nem véletlen, hogy az újabb világháborút követően alapvető változásokat figyelhetünk meg az erőszak átfogó korlátozása szükségletével összefüggésben. Az újabb világégés szinte szükségszerű fejleményként sarkallt sokakat annak az evidenciaként ható gondolatnak a kimondására, hogy a jog végső célja nem lehet más, mint az emberi konfliktusok megoldási eszközeként kezelt erőszak kiküszöbölése.³⁷ A „tájkép csata után” nyomait szemlélve a

³² Schmitt: *opcit.* (2002), pp. 34-35.

³³ Mussolini, Benito: *A fascizmus doktrínája*. VallecchiEditore, Firenze, 1935, pp. 28-29.

³⁴ Davies, Norman: *Európa története*. (Ford.: Bojtár Endre – Bojtár Péter.) Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 841. p.

³⁵ Balogh: *Állam és erőszak*, 123. p. Balogh a dinamika fenntartásával kapcsolatos meglátását a következőkben foglalta össze: „a párt és a különböző mozgalmak szerepe abban nyilvánult meg, hogy a társadalmat képesek voltak állandó mozgásban tartani, és ezzel lehetetlenné tették, hogy a rendszer hosszú távon elbürokratizálódjon, és szabályokhoz vagy rutinokhoz kötődjön. Az ellenséggel folytatott permanens harc, illetve a célok elérhetetlensége képes volt folyamatosan dinamizálni a társadalmat.” [Uo.]

³⁶ Taylor, A. J. P.: *A második világháború képes krónikája*. (Ford.: Békés András). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 229. p.

³⁷ Jessup ezt a meglátását egyébként abban a kontextusban rögzítette, hogy a jog fentebb említett célja egészen addig nem tud teljesülni, amíg létre nem jön a „nemzetközi kormányzat” olyan formája, amelyben a kollektív akarat elsőbbséget élvez a szuverén államok egyéni érdekeivel szemben. “Until the world achieves some form of

nemzetközi közösség egésze számára felértékelődött a szorosabb és mélyebb együttműködés kialakításának lehetősége. A Nemzetek Szövetségének „sutasága” még élénken élt a közvélemény emlékezetében, ezért az Egyesült Nemzetek Alapokmányának aláírói nem kevesebbet tűztek ki célul, mint egy olyan hathatós nemzetközi testület megteremtését, amely képes megmenteni a jövő nemzedéket a „háború borzalmaitól, amelyek életünk folyamán kétszer zúdítottak kimondhatatlan szenvedést az emberiségre.”³⁸

IV. Az államok és a szuverenitás az univerzalizálódó/globalizálódó világ viharában

I. Az ENSZ Biztonsági Tanácsa

A releváns szakirodalomban 1945 után tehát teret nyert az a maxima, miszerint az erőszakot a lehető legteljesebb mértékig korlátozni szükséges, ennek primer eszköze pedig az állami szuverenitás korlátozása, valamint a nemzetközi közösség kialakulása. Mindennek komoly jogelméleti argumentációs háttérrel is szolgáltattak; Hans Kelsen példának okáért azzal érvelt, hogy a béke megteremtése, illetve fenntartása során a jog és az erőszak csak akkor szerepelhet közös nevezőben, ha a kényszer alkalmazására a központi hatalom, a nemzetközi jog vonatkozásában pedig az ENSZ erőszak-monopóliuma keretében, de legalábbis az általa kontrollált módon kerül sor.³⁹ Ez az elhatározás persze komoly kontrasztban állt a történelmi tapasztalatokkal: a modern államiság kialakulása óta ugyanis még nem fordult elő példa arra, hogy az országok azonosultak volna azzal az ideával, hogy egy nemzetközi testület jóváhagyhatja vagy elítélheti a katonai beavatkozásokat, sőt adott esetben a saját hatáskörében eljárva maga is katonai intervencióra szólíthat fel másokat. Márpedig az *Egyesült Nemzetek Szervezete* (a továbbiakban: ENSZ) *Biztonsági Tanácsán* keresztül az „alapító atyák” ama álmát kívánták valóra váltani, hogy az ENSZ „sokkal több legyen, mint az »államközi« kapcsolatok ügyeinek intézője.”⁴⁰ A kollektív biztonság⁴¹ ideájával konform szervezet létrehozása komoly erőfeszítéseket igényelt. S hogy ettől kezdve

international government in which a collective will takes precedence over the individual will of the sovereign state, the ultimate function of law is the elimination of force for the solution of human conflicts, will not be fulfilled.” Jessup, Philip C.: *A Modern Law of Nations. An Introduction.* The Macmillan Company, New York, 1948, 2. p.

Nem szorosan a témánkhöz tartozó kérdés, de érdekességként megemlíthetjük azt a figyelemreméltó momentumot is, hogy a jóléti állam (*welfare state*) terminusát is a „háborúzó államtól” (*warfare state*) való világos distinkció igénye hívta életre. William Temple angol érsek ugyanis már a világméretű küzdelem éveiben amellet érvelt, hogy a nemzetiszocialista – és hozzátehetjük, hogy a bolsevik – rezsim háborúra és agresszióra való hajlama, azaz a hatalmi állam konstrukciója szemben áll a demokratikus berendezkedésű államok jólét iránti elkötelezettségével. Lásd Temple, William: *Citizen and Churchman.* Eyre & Spottiswoode, London, 1941, 35. p

³⁸ Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya preambuluma. Lásd *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a Nemzetközi Bíróság Alapszabályai.* Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008, 6. p.

³⁹ Kelsen, Hans: *Peace Through Law.* University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1944, pp. 3-9. Idézi Kajtár: *op. cit.* (2015), 23. p.

⁴⁰ Baudet, Thierry (2012): *A határok jelentősége. A nemzetállam mint a képviselői kormányzás és a jogállamiság alapfeltétele.* (Ford.: Lengyel Balikó Péter). Századvég Kiadó, Budapest, 2015, pp. 231-232.

⁴¹ A kollektív biztonság Prandler Árpád meghatározásában „olyan, az államok meghatározott körére kiterjedő egyetemes vagy regionális jellegű rendszer, amelynek célja, hogy az érintett államok közös föllépéssel és rendszabályokkal biztosítsák politikai függetlenségüket és területi épségüket.” Blahó András – Prandler Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények.* 2., átdolgozott kiadás. Aula Kiadó, Budapest, 2005, 185. p.

– elméleti síkon legalábbis – ne csak a „háború ünnepélyes kiközösítésére” lehessen sort keríteni, és a világot igazgató értekezlet ne csak az erősebb „csínytevését” hagyja jóvá egy konferencián,⁴² a Biztonsági Tanácsot komoly hatáskörökkel is felruházták.

A kollektív biztonság rendszere háttérében az a megfontolás áll, hogy az államok nemzetközi szerződés révén vállalnak bizonyos, rájuk háruló kötelezettségeket. Ilyen kötelezettségnek tekinthető, hogy egymás között és harmadik állammal szemben kizárják a támadó háborút (az agressziót); támadás esetén segítséget nyújtanak egymásnak; vitáikat békés úton rendezik; és az e célok elérése érdekében létrehozott nemzetközi szervezetet kettős garanciával működtetik. Az utóbbi kritérium azt jelenti, hogy gondoskodni kell arról, miszerint a szervezeti mechanizmust csak a békeszegő állammal szemben lehessen felhasználni, és arról is, hogy a foganatosítani kívánt intézkedések hatékonyak legyenek.⁴³

Az állam önvédelmi jogával kapcsolatos szabályok mára kellő pontossággal meghatározottá váltak: ez alapján rögzítést nyert, hogy az állam ki ellen, mikor, meddig, milyen módon és milyen korlátok között alkalmazhat fegyveres erőszakot. Az ENSZ Alapokmánya mellett releváns forrásként jelenik meg a nemzetközi szokásjog, valamint a Nemzetközi Bíróság jogértelmezése és joggyakorlata is.⁴⁴ A Biztonsági Tanács kapcsán a gyakorlatban ez a következő rendelkezések érvényre juttatását jelenti.

A kollektív biztonsági rendszer keretében, azaz a BT határozatai alapján alkalmazott fegyveres erőszak – az időtényezőt kivéve – minden tekintetben megelőzi az önvédelemhez való jogot. A Biztonsági Tanácshoz telepített hatáskörök és a tanács szóban forgó határozatai tehát prioritást élveznek az önvédelmi joghoz képest. Ez Kajtár meglátása szerint világosan következik a BT-nek való jelentéstételi kötelezettségből, illetőleg abból a momentumból, hogy az önvédelem csakis a BT szükséges intézkedéseinek megtételéig tart. Az ENSZ Alapokmánya az általános erőszaktilalom garantálása, és a viták békés rendezése érdekében is centrális szerepet biztosít a kollektív biztonság szisztémájának, illetőleg az erőszak-monopóliummal felruházott Biztonsági Tanácsnak.⁴⁵ Az Alapokmány 24. cikk (1) bekezdése világosan rögzíti, hogy az ENSZ „gyors és hathatós cselekvésének” biztosítása érdekében a szervezet tagjai – tehát a részes államok – a nemzetközi béke és biztonság szavatolásáért a fő felelősséget a Biztonsági Tanácsra ruházzák, és azt is elismerik, hogy a BT e felelősségéből fakadó kötelezettségeinek teljesítésekor az ő nevükben jár el. Az Alapokmány 25. cikke emellett azt is rögzíti, hogy az ENSZ tagjai a BT határozatait elfogadják, egyúttal végrehajtják. Az Alapokmány a potenciális agresszió következtében keletkező rendkívüli helyzetre igyekszik redukálni a sértett állam számára azt az eshetőséget, hogy – kivételesen és átmeneti jelleggel – az erőszak-monopólium birtokában lévő BT nélkül is jogszerű módon alkalmazzon erőszakot. Az 51. cikk értelmében azonban az önvédelmi jog gyakorlása

⁴² Utalás Arany János versére, az 1877 után írt *Civilizációra* (korabeli írásmódban: *Civilisatióra*). E rövidke, szatirikus élű epigramma a következőképpen hangzik: „Ezelőtt a háborúban/Nem követtek semmi elvet,/Az erősebb a gyengétől/A mit elvehetett, elvett./ Most nem így van. A világot/Értekezlet igazgatja:/S az erősebb ha mi csint tesz,/Ősszeül és – helybehagyja.” Lásd Riedl Frigyes (szerk.): *Arany János munkái. 2. kötet. Kisebbségi költemények.* Franklin-Társulat, Budapest, 1902, 253. p.

⁴³ Prandler: *op. cit.* (2005), 185. p.

⁴⁴ Kajtár: *op. cit.* (2015), 12. p.

⁴⁵ Kajtár: *op. cit.* (2015), pp. 54-55.

folyamán fogantatosított „rendszerabályokról” köteles tájékoztatni a Biztonsági Tanácsot, és ez nem érinti a tanács ama hatáskörét és kötelességét, hogy a nemzetközi béke és biztonság helyreállítása érdekében az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye. Ez Kajtár szerint összhangban áll azzal a törekvéssel, hogy a BT rendelkezzen az erőszak-monopóliummal.⁴⁶ Az agresszió bekövetkeztét – és annak megállapítását – követően a Tanács a fokozatosság elvét is szem előtt tartva az alábbi intézkedéseket fogantatosíthatja: ideiglenes rendszerabályok alkalmazását rendelheti el; fegyveres erő felhasználásával nem járó, kényszerítő rendszerabályokat fogantatosíthat (itt elsősorban szankciós jellegű intézkedésekre kell gondolni, mint például a gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok felfüggesztése, blokádn elrendelése, a diplomáciai kapcsolatok felfüggesztése). Ha mindezen intézkedések nem bizonyulnának elegendőnek, végezetül „légi, tengeri vagy szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket fogantatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához vagy helyreállításához szükségesnek ítélt.” Az Alapokmány VII. fejezetében található eme rendelkezésre hivatkozva rendelt el például a Tanács katonai erő igénybevetelével történő rendszerabályokat (az Öböl-háborúban) Irak ellen, 1991-ben.⁴⁷

Az 1945 után kialakított nemzetközi rendszer egyik fontos alappillére és folyamánya tehát, hogy a kollektív biztonsági rendszer és a nemzetközi közösség nem létezhet az ENSZ (jobban mondva a Biztonsági Tanács) erőszak-monopóliuma nélkül, amely alól az önvédelem joga jelenti az egyetlen – meglehetősen szűkre szabott – kivételt.

Baudet meglátása szerint az ENSZ BT legalább két olyan jogkörrel rendelkezik, amely miatt illik rá a szupranacionális jelző – emellett pedig egy harmadik releváns hatáskörrel is felruházott. Egyrésztől háborút kezdeményezhet, ha megítélése szerint veszélybe került a nemzetközi béke és biztonság; másrésztől elítélheti az egyes államok erőszak-alkalmazását, végső esetben pedig szankciókat is alkalmazhat a vétkes(nek tekintett) államokkal szemben, illetve katonai erő útján avatkozhat be ellenük. Ehhez jön még az a jogköre, hogy a BT akkor is a szankciók alkalmazása mellett dönthet, ha úgy találja, hogy egy adott ország súlyosan áthághatja a nemzetközi jogból fakadó kötelezettségeit. A szerző ezzel összefüggésben „szemlézi” a Nicaragua és az Amerikai Egyesült Államok közötti jogvitában a Nemzetközi Bíróság részéről hozott verdiktet, miszerint az USA kártérítés fizetésére köteles, amiért Nicaraguában aktív segítséget nyújtott a kommunistabarát rendszert támadó lázadóknak. Az USA a testület joghatóságát vitatva hátrált ki a teljesítés alól, a BT viszont arra vonatkozó határozati javaslatot terjesztett elő, hogy szólítsák fel a „szabályszerű” teljesítésre az Egyesült Államokat. Mivel a BT állandó tagjaként az USA vétőjoggal rendelkezik, a határozati javaslat „természetszerűleg” nem tudott realizálódni. A példában említett „manőver” sikertelensége ellenére Baudet rámutat arra, hogy az ENSZ BT ugyancsak komoly hatalmi jogosítványok birtokában járhat el: nemcsak a Nemzetközi Bíróság ítéleteinek próbálhat gyakorlati érvényt szerezni, de kísérletet tehet más, az ENSZ által favorizált szervezetek döntéseinek a gyakorlatba való átültetésére is. A testület „bábáskodási” kompetenciája tehát „azokra az ítéletekre is kiterjed, melyeket a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az Egészségügyi

⁴⁶ Kajtár: *op. cit.* (2015), 56. p. Kajtár ezen a ponton idézi Kelsen megállapítását is, miszerint a fentebb említett jelentéstételi kötelezettség az államok egyik „fontos alapkötelezettsége”.

⁴⁷ Prandler: *op. cit.* (2005), 187. p.

*Világszervezet, az Emberi Jogi Tanács és más, az ENSZ által elfogadott és elismert döntőbírósi mechanizmusok hoznak meg.*⁴⁸

II. A NATO

Az ENSZ Alapokmánya biztosítja olyan regionális megállapodások vagy szervezetek fennállásának lehetőségét, amelyek „a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának regionális jellegű tevékenységre alkalmas kérdéseivel foglalkoznak, feltéve, hogy az ilyen megállapodások és szervezetek, valamint tevékenységük az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel összhangban állanak.”⁴⁹

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét (*NorthAtlanticTreaty Organization*) – mint kollektív védelmi szövetséget – az 1949. április 4-én, Washington D. C.-ben aláírt szerződés hívta életre. A regionális megállapodás célját már a szervezet létrehozásának „zöld utat” biztosító ún. Vandenberg-határozat (1948. június 11.) is abban jelölte meg, hogy annak révén biztosítani lehessen a folyamatos és hatékony önszegélyen és a kölcsönös segítségen alapuló kooperációt.⁵⁰ A kollektív védelem tartalmát Sulyok Gábor *prima facie* egyértelműnek mondja: eszerint az a filozófia jut kifejeződésre, hogy a megtámadott, önvédelmi helyzetben lévő államot más államok katonai vagy más módon segítsék az agresszor elleni harcban. A szerződés centrumában az 5. cikk, az ún. kollektív védelmi klauzula áll. Az egyéni vagy kollektív önvédelem joga ebben a kontextusban kötelezettségé alakul át. A szerződés részes államai ugyanis – az Észak-atlanti Szerződés kötelező hatályának elismerésével – a többi részes fél viszonylatában lemondanak azon jogukról, miszerint szabad mérlegelésük alapján nyújtanak támogatást egy fegyveres támadás áldozatául esett államnak, és egy fikció révén úgy tekintik, hogy ha bármelyik tagot fegyveres támadás éri, akkor az a valamennyi tag ellen intézett fegyveres támadásnak minősül. A NATO tagállamai tehát kötelesek egymásnak segítséget nyújtani, ha bármelyiküket olyan támadás éri, ami megfelel a washingtoni szerződésben foglalt feltételeknek; a mérlegelési joguk kizárólag a segítségnyújtás keretében foganatosítandó intézkedések megválasztására nézve biztosított. A segítségnyújtás módozatai széles spektrumon mozoghatnak: a fegyveres támogatást éppen úgy magában rejthetik, mint a közvetett támogatást, például a légtér rendelkezésre bocsátását. Az intézkedések és eszközök megválasztása persze annak is függvénye, hogy az önvédelmi helyzetbe került állam mire tart igényt.⁵¹

Az 5. cikk alkalmazhatóságáról – a kevés empirikus tapasztalat fényében – a NATO legfőbb politikai döntéshozó szerve, az Észak-atlanti Tanács jogosult dönteni; a klauzulát tehát „életbe kell léptetni” (*invoke*). Ezen a plénumon a többi tagállam is állást foglal arra nézvést, hogy valóban fennáll-e a megfelelő fegyveres támadás ténye, a kollektív védelmi kötelezettség gyakorlati érvényre juttatását pedig bárki „megakaszthatja”. Fontos körülmény tehát, hogy az egyes tagállamok csak együttesen kötelezhetők a kollektív védelem gyakorlására, egyenként nem. A kollektív védelmi kötelezettség tekintetében így a „mindent

⁴⁸Baudet: *op. cit.* (2015), 238. p.

⁴⁹ Az ENSZ Alapokmánya, 52 cikk (1) bekezdés

⁵⁰ Idézi: Sulyok Gábor: *Az egyéni vagy kollektív önvédelem joga az Észak-Atlanti Szerződés tükrében*, in *Állam-és Jogtudomány*, 63. évfolyam, 1-2. szám (2002), pp. 99-136. at 102. p.

⁵¹ Sulyok: *op. cit.* (2002), 115., 120., 122., 124. p.

vagy semmit” elve tűnik fel, differenciálásra pedig csak a foganatosított intézkedések terén van mód. A konszenzusos döntéshozatal feltételező mechanizmus „*elmosza a határt a tagállamoktól elkülönült szervezet és a tagállamok összességének akarata között*”, ekként a szervezet a tagokra nézve csak azok beleegyezésével hozhat kötelező erejű döntést, a döntés joga így az államok, és nem a szervezet kezében koncentrálódik. Az államok szuverenitását még az sem csorbítja érdemben, hogy a kollektív védelmi helyzet és a segítségnyújtási kötelezettség terén automatikusan a washingtoni szerződést kell(ene) alkalmazni.⁵²

Baudet is úgy látja, hogy a NATO sokkal inkább nemzetközi, semmint szupranacionális karakterrel rendelkezik. Úgy látja, hogy a szervezet a lényegét tekintve egy közönséges védelmi tömörülés, amelyhez fogható már számtalan alkalommal létrejött a történelem során (ilyen volt például a krími háború kapcsán kötött francia-brit szövetség vagy az 1910-es évek német-osztrák szövetsége). A NATO továbbá nem formált jogot arra, hogy alapokmányát, bármely elemét módosítsa, végrehajtsa vagy értelmezze valamilyen többségi szavazás vagy bírósági döntés útján. Amennyiben pedig egy tagállam mégsem kívánná elfogadni a szervezet alapelveit, nyitott a lehetőség a tagság megszüntetésére is (részben így tett például Franciaország 1966-ban). Ahogy láttuk, a szervezet döntéseit csakis teljes konszenzus mentén lehet meghozni, és a NATO-tagság nincsen kihatással arra, hogy valamely tag államiságának milyen jogköröket tulajdonít a szervezet, az államot pedig csak a kimondottan vállalt kötelezettségei kötik. A NATO csak és kizárólag akkor válhatna a szupranacionális feladat-és hatáskörök haszonélvezőjévé, ha rendelkezne egy olyan testülettel, amely többségi szavazattal vagy „végrehajtó erejű” határozattal dönthetne arról, hogy az egyik tagot érintő beavatkozás valóban támadásnak minősíthető-e, valamint ha meghatározhatná a többi tagtól elvárt segítségnyújtás módját. Ez azt is jelentené, hogy a NATO potenciális eszközökkel rendelkezhetne határozatai végrehajtására, például bírság kiszabása vagy a hezitáló állam haderői feletti közvetlen parancsnokság átvétele útján. „*Ez olyan mérvű bizalmat feltételez, amelyet a NATO-tagok nem készek egymásnak megadni*”, így a NATO kapcsán egyértelműen leszögezhető, hogy az állami szuverenitást elimináló jogkörökkel nem rendelkezik.⁵³

III. A nem állami szereplők számának megszorodása a globális erőterben

A mögöttünk hagyott évtizedekben a nemzetközi érdekérvényesítés arénájában domináns szerepre tettek szert az ún. nem-állami szereplők. A XIX-XX. század folyamán a nemzetközi szervezetek térnyerése okozott ugyan némi hangsúlyeltolódást a nemzetközi kapcsolatok alakításában, az azonban határozottan a XXI. század fejleményének tekinthető, hogy a nem állami szereplők immáron transznacionális szerepvállalásra tesznek kísérletet (s emellett még az állam alatti, szub-nacionális szereplők nemzetközi relevanciájának fokozódásával is számolni kell).⁵⁴ David Held klasszikussá vált munkájában öt olyan problémát nevesített, amellyel a modern államnak működése során szembe kell néznie. Ezek az alábbiak: a kormányoknak egyre kevesebb lehetőségük van a hatékony szabályozás érvényesítésére; csökkent a kormányok állampolgárokra gyakorolt befolyása; a tradicionális állami feladatokat

⁵² Sulyok: *op. cit.* (2002), 125-127., 129-132. p.

⁵³ Baudet: *op. cit.* (2015), pp. 150-152.

⁵⁴ Szörényi András: *A nem állami szereplők befolyásának növekedése a nemzetközi kapcsolatok különböző területein. Doktori (PhD) értekezés.* Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2014, 9. p.

mindinkább a nemzetközi kooperáció révén kell teljesíteni; megnövekedett az államok közötti integráció intenzitási foka; végül a nemzetközi szervezetek és intézmények száma permanens jelleggel növekedik.⁵⁵ A hagyományosan a szuverenitás birtokosának tekintett nemzetállam mára számos „kihívóval” vagy „riválissal” kénytelen szembesülni a globális arénában. Philip Cerny szerint a globális világban ma már a legkülönbözőbb intézmények, hatóságok, aktorok és ágensek lépnek fel, és versenyeznek egymással – részben vagy teljesen egymást fedő profillal, tevékenységgel és autoritással.⁵⁶ A nemzetközi rendszerben megnövekedett a nem állami szereplők jelentősége – bár túlzás lenne azt állítani, hogy kiszorították az államot a nemzetközi porondról. A hatalom a lényegét tekintve sokközpontúvá vált, amelyek közül a nemzetállam csak az egyik – bár jelentőségét tekintve még mindig az egyik legfontosabb – központot jelenti. Az állam a globális politika fontos szereplője marad (az államot ez esetben megszorítóan értelmezve, hiszen a megállapítás leginkább a centrum országokra igaz), de már nem minősül a világban zajló folyamatok kizárólagos meghatározójának. A sokak által még mindig anarchikusnak elkönyvelt nemzetközi rendszerben ugyan az államok maradnak a fő – és egyedül legitim – döntéshozók, de a gazdaság és a piaci rendszer nemzetköziesedésével a belpolitika primátusa vitatottá vált, és a nemzetközi rendszer terepében is nagymértékben az interdependencia, a kölcsönös függőség érvényesül.⁵⁷ Sőt Abram és Antonia szerint a nemzetközi rendszer már az interdependencián is túllépett, és az „*államok egymás közötti kapcsolatait alakító, illetve a belső gazdaságba és politikába mélyen behatoló nemzetközi egyezmények, szervezetek és intézmények sűrű rendszerévé vált.*”⁵⁸

Ignacio Ramonet a hatalom metamorfózisáról értekezve szintén a nemzetközi kapcsolatokban és a társadalomban végbemenő hatalomváltásról beszélt. A hatalom parancsoló, hierarchikus, vertikális formája felől szerinte a tárgyalásos, kusza, horizontális változat felé mozdulunk el, ám ebben a szisztémában a gazdasági törvények szupremáciája érvényesül, és számottevő hatalom összpontosul a nemzetközi szabályozó hatalmak (*international regulatory authorities*) kezében.⁵⁹ Az integratív állami funkciók részleges privatizációjával az állami-és magánérdekek bonyolult, a magán-és közérdek közötti régi határvonalat felszámoló hálózata jön létre. Az állam ebben a konstrukcióban az oligopóliumi részérdekek kiszolgálójává válik/válhat, átruházva azokra a lakosság egészségügyi, kulturális, turisztikai, sőt, szabadidős tevékenysége irányításának nem elhanyagolható részét. A kizárólagos állami hatalom meghaladásával fontos szerephez jut a félig állami, félig magán jelleget öltő „hibrid” ügynökségek és szervezetek bonyolult, ugyanakkor fragmentált hatalma.⁶⁰

⁵⁵Held, David: *Political Theory Today*. Stanford University Press, Stanford, California, 1991, pp. 196-235.

⁵⁶ Idézi: Ágh Attila: *A globalizáció politikai aspektusai*, in Glatz Ferenc (szerk.): *Globalizáció és nemzeti érdek*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1997, pp. 87-99. at pp. 96-97.

⁵⁷Underhill, Geoffrey R. G.: *Conceptualizing the Changing Global Order*, in Stubbs, Richard – Underhill, Geoffrey R. G. (eds.): *Political Economy and the Changing Global Order*. Macmillan, London, 1994, pp. 17-44. at pp. 19-20.

⁵⁸Chayes, Abram – Chayes, Antonia Handler: *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*. Harvard University Press, Cambridge MA – London, 1995, 26. p.

⁵⁹Ramonet, Ignacio: *The Geopolitics of Chaos*. Algora Publishing, New York, 1998, 5. p.

⁶⁰Dardot, Pierre – Laval, Christian: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. (Ford.:LoppertCsba). Egykettő Kiadó, Budapest, 2013, 65. p.

Összefoglaló jelleggel tehát kiemelhető, hogy a veszfáiai paradigma meghaladását követően már nem pusztán a nemzetállam tekinthető az autoritás egyetlen forrásának. Noha az államok megőrizték alapvető fontosságukat, a nem állami szereplők szélesedő spektruma rendelkezik egyre növekvő mértékű képességgel arra nézve, hogy strukturálja a globális politikát, illetve gazdaságot. Manuel Castells, a „posztacionális hálózati állam” terminusának megalkotója szerint korunkra a nemzetállamok riválisaivá nőttek ki magukat többek között a tőke-, a termelési, a kommunikációs és bűnözői hálózatok, a nemzetközi intézmények, a szupranacionális katonai gépezetek, a nem kormányzati szervezetek, a nemzetek feletti vallások, a közvélemény mozgásai, és a különböző társadalmi mozgalmak is.⁶¹ Ez a felsorolás párhuzamba állítható Malcolm Bull „lajstromával”, aki arra a kérdésre, hogy mely entitások tekinthetők a nemzetállamok konkurenseinek, a következő listával szolgált: civilizációk, kormányközi kapcsolatok, NGO-k, egyházak, nemzetközi szervezetek, akadémiai hálózatok, drokartellek, al-Kaidák.⁶² Egy másik felsorolás az alábbi, fontos szerepet játszó, és jelentős hatalmat gyakorló aktorokat említi a nemzetállamok „kihívóiként”: transznacionális vállalatbirodalmak, az ENSZ, a támogatási feltételeket előíró „nemzetközi ügynökségek” (Világbank, IMF), nemzetközi NGO-k, az „erős egyének”, illetve – nyilvánvalóan marginális szerepkörrel és nem valóságos hatalmi pozícióval – az őslakos népek.⁶³

Természetesen a felsorolások, tipizálások egyike sem tekinthető taxatívnak, azaz kimerítőnek: pusztán példalózó jelleggel bírnak. Akárhány szereplőt is tüntessünk fel ezen a képzeletbeli tablón, a nemzetállamok jellemzője, hogy a globális kapitalizmus keretei közepette gyakran találkoznak szembe más, akár az állami reputáció megtépázására is képes szereplőkkel a globális erőterben. Jessica Matthews egy tanulmányában a hatalom megváltozásának (*power shift*) világméretű folyamatáról írt, amelynek során az állam szuverenitása olyan „állam alatti”, „állam melletti” és „állam feletti” szereplőkre tevődik át, mint a transz-és multinacionális vállalatok, a nem kormányzati szervezetek, illetve a különböző civil társadalmi kezdeményezések. Ez a nemzetközi szereplők számának növekedéséhez, valamint az egymással versengő, sokféle lojalitási várakozások kialakulásához vezetett. A hatalom és a szuverenitás diffúziója, „szétszóródása” azt a folyamatot erősíti, amely a hagyományos hatalom csökkenését, és a klasszikus hatalmpolitika megszűnését eredményezi.⁶⁴ Az államközpontú politikát felváltja a hálózati társadalom új ágenseinek szövevényes konglomerátuma. A globális erőterben a gazdasági és a politikai szerveződés nagyhatalmú, nem területi formái jönnek létre, értve ez alatt a multi-és transznacionális vállalatokat, a nemzetközi szabályozó ügynökségeket vagy akár a transznacionális mozgalmakat is. A nemzetállam szerepe egyáltalán nem vész el, csak átalakul: az autoritás szétszóródik a köz-és magánjellegű ágensek között, valamint a lokális, nemzeti, regionális és globális szinteken. Maga a szuverenitás, és az alapvetően a nemzetállamokhoz köthető terület is a nemzetközi rendszer alapvető elemei maradnak, de átalakulnak, „decentralizálódnak”, és részben az államon, valamint a nemzeti területen kívül

⁶¹Castells, Manuel (1997): *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. kötet. Az identitás hatalma.* (Ford.: Berényi Gábor – Rohonyi András.) Gondolat – Infonia, Budapest, 2006, 417. p.

⁶² Bull, Malcolm: *Kell egy kis államszünet?* in *Fordulat*, 6. szám (2009 ősz), pp. 162-180. at 176. p.

⁶³Jacobsen, Trudy – Sampford, Charles, Thakur, Ramesh (eds.): *Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?* Asghate Publishing Company, Burlington, 2008, 5. p.

⁶⁴Matthews, Jessica: *Power Shift*, in *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 1. (Jan/Feb 1997), pp. 50-66. at pp. 65-66.

elhelyezkedő környezetben érvényesülnek. A szuverenitás a rendszer alapvető sajátossága marad, de most már szélesebb intézményi körben pozicionálódik: a „legfelsőbb hatalom” pozíciójából kiesett nemzetállam kénytelen munkamegosztást kialakítani az új, nemzetek feletti szervezetekkel, szabályozó hatalmakkal. Ma is jelentős fokú szuverenitás van tehát a világban, csak a koncentrációs helyei bővültek ki.⁶⁵

Nézzük most meg, hogy milyen szereplők tűntek fel a témánk szempontjából fontos erőszak-alkalmazási területeken, majd ezt követően vizsgáljuk meg, hogy a hidegháború befejeződése óta milyen metamorfózisokon esett át a katonai hatalom megítélése!

A „katonai kérdések biztonságiasítása” terén lokális, állami, regionális és nemzetközi vagy globális szinteket különböztethetünk meg. A lokális szinten főleg az erőszakos, nem állami szereplők relevanciája említhető meg, a regionális szinten a különböző szövetségi és egyéb, „kollektív társulás” jellegű biztonsági szervezeteké (a már említett NATO mellett ilyen például az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet), míg a nemzetközi szinten a korábban szintén elemzett ENSZ Biztonsági Tanácsé. Emellett az ún. „funkcionális aktorok” a biztonságiasító szereplők informálásán és befolyásolásán keresztül juthatnak fontos szerephez (ebben a körben említi a Balogh-Marton-Rada szerzőtriász a jelentős és befolyásos védelmi ipari cégeket).⁶⁶

Kajtár Gábor kiemeli, hogy az ún. aszimmetrikus hadviselés során egyre inkább nem állami szereplők tűntek fel az államok ellenfeleiként, akik más államok területéről szervezik és intézik támadásaikat. Megváltozott a nem állami szereplők klasszikus célkitűzése is: ma már nem csak kisebb, lokalizált merényletekkel kívánják realizálni céljaikat, hanem egy-egy ország, kultúra vagy világnézet elpusztítását is a célkitűzéseik között szerepeltetik. Az általuk okozott kár mértéke és minősége is jelentősen megváltozott. A nemzetközi jog szinte minden területére (*ius ad bellum*, nemzetközi humanitárius jog, emberi jogok, nemzetközi normaalkotás, és így tovább) igaznak tűnik az a megállapítás, hogy a nem állami szereplők szerepe drasztikusan megnövekedett. A nem állami szereplők által jelentett fenyegetést a technológia fejlődése és a globalizáció is egyre inkább csak felerősítették; ahogy mások mellett Nye is kiemelte, a technológiai fejlődés okán megnőtt az egyre nagyobb számú fegyveres nem állami szereplő pusztítási képessége.⁶⁷ A nem állami szereplők sorában tűnnek fel a különböző terrorista csoportok, nemzeti felszabadító mozgalmak, fegyvercsempészek, kábítószercsempészek, emberkereskedők és egyéb bűnbandák (ezek egyének és csoportok egyaránt lehetnek). Kajtár tágabb értelemben minden olyan szereplőt „nem államinak” tekint, amely nem tartozik az állam *de iure* szervei közé (ebben a megközelítésben akár az állam *de facto* szerve is a „nem állami” címkével látható el). Szűkebb értelemben nem állami szereplőnek minősül minden olyan egyén vagy csoport, akinek, vagy amelynek a magatartása nem tudható be egyetlen államnak sem; az ENSZ BT meghatározását alapul véve nem állami

⁶⁵Sassen, Saskia (1996): *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában.* (Ford.:Rotyis József). Helikon Kiadó, Budapest, 2000, pp. 46-47.

⁶⁶ Marton Péter – Balogh István – Rada Péter: *Biztonsági tanulmányok. Új fogalmi keretek és tanulságok a visegrádi országok számára.* Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015, 25. p.

⁶⁷Nye, Joseph S. Jr.: *The Future of Power.* Public Affairs, New York, 2011, pp. 136-138.

szereplő (*non-stateactor*) minden olyan egyén vagy entitás, aki vagy amely nem az állam által biztosított keretek között jár el.⁶⁸

Napjaink véres valóságához tartozik, hogy a nem állami szereplők által a fegyveres erő alkalmazása, az azzal való fenyegetés vagy mások jogainak erővel történő korlátozása az államok jogával szembeni konfrontatív fellépést valósít meg. Az erőszak-alkalmazás jogáért való küzdelem – csatlakozva Szörényi András véleményéhez – szükségképpen csak konfrontatív és zéró összegű lehet.⁶⁹ A nem állami szereplők a jelenleg fennálló államközpontú nemzetközi rendszer ellenében hatnak, és az ő kontójukra igyekeznek megvalósítani a céljaikat. Ezen a tényen az sem változtat, hogy a terrorista és szervezett bűnözői csoportok céljai a felsőbbnek gondolt ideológia szolgálatába állva éppen ugyanazt az állami működést kopírozzák, amely ellen fel kívánnak lépni, s ebből a szempontból „lakossággal”, virtuális vagy fizikai „területtel”, „kormányzattal” és „gazdasági erővel” rendelkeznek. Az alulról felfelé (*bottom-up*) irányuló „erőszak-privatizáció” leginkább a harmadik világ országaira jellemző, és ez esetben a „privatizált” erőszakot nagyfokú strukturáltság és tartós szervezettség jellemzi, amelynek folytán ezek a szereplők képesek az állami erőszak-monopóliumot megkérdőjelezni, kiüresíteni, és adott esetben annak helyére lépni.⁷⁰ Az ilyen szereplők tevékenysége az állami tevékenység megkérdőjelezésére, az állami hatalom gyengítésére vagy az állami kontroll teljes megszüntetésére irányulhat, ám ezzel a nemzetközi biztonságra nézve is komoly fenyegetést jelentenek. A transznacionális vagy virtuális jelleg miatt azonban az ellenük történő fellépés sok esetben „háramlik” vissza a jelenlétüket felszámolni nem tudó államokra.⁷¹

V. Összefoglalás helyett: harcban álljanak-e csapataink?

Éppen a sokszor globális léptékű fenyegetettség magas intenzitási fokára figyelemmel sajnálatos, hogy a „*post-military societies*”⁷² égisze alatt, a bipoláris világrend meghaladását követően ismételten széles körben kezdett „hódítani” a gazdasági pacifizmus korszakából ismert hadsereg-ellenes argumentáció. Francis Fukuyama ekkor vetette papírra a történelem végéről vallott elhíresült gondolatait, melyben a „liberális világforradalom” (*Worldwide Liberal Revolution*) egész Földet behálózó győzelméről értekezett. Ennek keretében például az alábbiakat deklarálta: „*Most, hogy az emberiség az ezredév vége felé halad, a parancsuralom és a szocialista tervgazdaság kettős csődje folytán egyetlen olyan ideológia maradt a porondon, amely egyetemes érvényre tarthat számot: a liberális demokrácia, az*

⁶⁸ Kajtár: *op. cit.* (2015), pp. 29-33.

⁶⁹ Szörényi: *op. cit.* (2014), 112. p.

⁷⁰ Balogh: *Állam és erőszak*, 129. p. Ez a „privatizált” erőszak leginkább a harmadik világ országaira jellemző, ahol nem tekinthető szokatlan jelenségnek a törekeny államok feltűnése, sőt az állam bukása vagy széthullása sem.

A felülről lefelé (*top-down*) irányuló privatizáció ezzel szemben döntően a fejlett államokra jellemző, és fő mozgatórugója a neoliberális gazdasági kánon által meghirdetett „államkarcsúsítás” programja; ennek égisze alatt az állami erőszak bizonyos eszközeit kiszervezik, ellehetetlenítve ezzel a demokratikus kontroll lehetőségét. Az erőszak illetén privatizációját jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban részletesen elemezni.

⁷¹ Szörényi: *op. cit.* (2014), pp. 113-114.

⁷² Shaw, Martin: *Post-Military Societies. Militarism, Demilitarization, and the War at the End of the Twentieth Century*. Temple University Press, Philadelphia, 1991

egyéni szabadság és a népfelség tana. Kétszáz évvel azután, hogy diadalra vitte a francia és az amerikai forradalmat, a szabadság és az egyenlőség elvéről bebizonyosodott, hogy nemcsak állja az időt, hanem talán az eddiginél is erőteljesebben formálja majd a jövőt. (...) Az emberiség történelme folyamán megjelenő összes kormányzati formából (...) a XX. század végére egyetlenegy maradt ép és életképes: a liberális demokrácia. (...) Gyökeres átalakulás történik, amely közös fejlődési modellt állít valamennyi társadalom elé – röviden: mintha az »egyetemes történelem« a liberális demokrácia irányába haladna. (...) Talán maga a Történelem is a végéhez ért.”⁷³ Fukuyama optimista attitűdjét ekkoriban sokan osztották. A hidegháború lezárulásával egy időre teret nyert a demokratikus béke teóriájának gondolata. „A liberális demokratikus köztársaságok, úgy tűnik, nem bocsátkoznak harcba egymással” – írta Michael Doyle.⁷⁴ Megfigyelése szerint a demokratikus berendezkedésű országok ritkábban háborúznak egymással, bár a „demokratikus zónán” kívüli összecsapások gyakorinak tekinthetők. „Egy békés demokratikus hegemonia, egyfajta »Pax Democratia« hosszú periódusának kezdetén vagyunk” – vélelmezte Plattner.⁷⁵

Az ekkoriban eluralkodó optimizmus atmoszférájában divatosá vált az olyan gondolatok hangoztatása, miszerint a nemzeti biztonságot fenyegető közvetlen veszélyek a végükhöz értek, a „globalizáltabb” világ majd nyugalmasabb viszonyokat teremt, a társadalom többségi felfogását pedig individualista, egalitáriánus és vita-orientált irányba kell alakítani. A költségekkel kapcsolatos nyomás számos hagyományosan katonai tevékenység (például a logisztikai támogatás) polgári státuszba helyezéséhez vezetett. Charles Moskos és Frank Wood szerint a társadalmi nyomás a nyugati hadseregeket afelé terelte, hogy az intézményi (*institutional*) szerkezetet (a haderőt mint tradicionális, nemzeti intézményt) egy nagyobb mértékű civilezés nyomán szervezeti (*occupational*) szerkezettel (a haderő mint foglalkoztatottak) váltották fel. A Shaw által szolgáltatott összehasonlítás kimutatta, hogy míg a hidegháború időszakában az ipari országok többségében a tömeghadseregek és a sorkötelezettség iránti igény folytán a társadalom militarizálódása jellemezte, addig a „post-military” társadalomban a gazdasági növekedéssel, és a „növekvő elvárások forradalmával” kombinálódott geopolitikai változások „egyre nagyobb mértékben ássák alá” a militarizációt.

⁷³Fukuyama, Francis: *The End of the History and the Last Man*. The Free Press, New York, 1992, 42, 45, 51.p. Érdekeséggé válhat, hogy a liberális kórus soraiból a német Karl Jaspers már 1951-ben a történelem végét énekelte meg, igaz, „csak” német viszonylatban. Ekkor írta ugyanis, hogy „A német nemzet történelme véget ért. Nagy nemzetként csak egyet tehetünk magunknak, és a világnak: rá kell ébresztenünk mindenkit arra, hogy napjainkban a nemzetállamnak még az eszméje is katasztrofális következményekkel járhat Európa és az összes többi kontinens számára. (...) Napjainkra a nemzetállam képzete egy roppant léptékű pusztító erőként jelenik meg a világban. Kezdjünk el azon dolgozni, hogy gyökereit feltárjuk, és a tagadást átültsük a gyakorlatba!” Idézi: Baudet: *op. cit.* (2015), 307. p.

⁷⁴ Doyle, Michael W.: *Michael Doyle on the Democratic Peace - Again*, in Brown, Michael E. – Lynn-Jones, Sean M. – Miller, Steven E. (eds.): *Debating the Democratic Peace*. The MIT Press, London, 1996, pp. 364-373. at. 364. p.

⁷⁵Plattner, Marc F.: *The Democratic Moment*, in Diamond, Larry – Plattner, Mark F. (eds.): *The Global Resurgence of Democracy*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1993, pp. 26-38. at 32. p. A „posztjaltai környezet” kezdeti eufóriájával kapcsolatos kritikára nézve lásd Farkas Ádám: *Tenni vagy tettetni? Gondolatok az európai biztonság-és védelempolitika védelemgazdasági vonatkozásáról*, in *Hadtudomány*, XXIV. évfolyam, 1. elektronikus szám (2014), pp. 16-29., különösen pp. 17-21.

A katonai szolgálat és a gyakorlat ezért a meglátása szerint inkább a kivételek, mintsem a megszokott dolgok közé tartozik.⁷⁶

A „*NiewiederKrieg!*” és a „*nem akarok több katonát látni!*” attitűdje persze lehet hangzatos és kecsegtető, ugyanakkor illuzórikus és a valóságtól elrugaszkodott is. A XXI. század poszt-bipoláris nemzetközi erőterében, amelyre az ingatagság, az eddigiekben kialakított integrációk instabilitása, az anómiás jelenségek, és a különböző (gazdasági, ökológiai, demográfiai, politikai) krízisek egymás mellettisége jellemző,⁷⁷ az ilyen és ehhez hasonló pacifista megnyilvánulások inkább az utóbbi két jelzővel illelhetőek. Szerencsénkre „*a katonai erő alkalmazásának képességével, és esetenként jogával bíró nem állami szereplők számának és erejének növekedésével még nem következett be az erőviszonyoknak az a típusú megváltozása, amilyenre a gazdasági szférában sor került az elmúlt évtizedekben.*” Ugyanakkor intő jelként kell kezelni, hogy „*az erőszak alkalmazásának képességével bíró egyes nem állami szereplők elérték azt a szintet, ahol az államok helyett vagy akár ellenében hatékonyan fel tudnak lépni.*”⁷⁸ A 2001. szeptember 11-i események sokkja – amikor is, ahogyan azt Paul Kennedy jó érzékkel illusztrálta, a világ egyetlen szuperhatalmát, amelynek katonai ereje az őt követő kilenc katonai hatalom együttes erejét is meghaladja, megtámadta egy néhány fős, gyakorlatilag fegyvertelen csoport⁷⁹ – végül egy neokonzervatív karakterű, intervencionista külpolitika kialakításához vezetett az USA részéről. A Bush-doktrína azonban látványosan megbukott, és az afganisztáni, valamint iraki demokrácia-export kudarc hosszú távú következményeket indukált. Az arab tavaszt követő „iszlamista tél” beköszönte, az Iszlám Állam nevű terrorszervezet példátlan mértékű megerősödése, és az Európában mindinkább megszorodó terrortámadások is bizonyítják, hogy a korábban olyan előszeretettel hangoztatott nyitott társadalom koncepciója megbukott, de legalábbis komoly vérveszteségeket volt kénytelen elkönyvelni. Az elmúlt esztendő arra is precedenst szolgáltatott, hogy a Zrínyi Miklós által évszázadokkal korábban megfogalmazott maliciózus megjegyzés, miszerint „*La forza caga allaragione addosso [az erő szarik az okoskodásra]: erő ellen erő kell!*”,⁸⁰ talán nem sokat veszített aktualitásából.

⁷⁶ A bekezdésben foglaltak forrása: Tibori Tímea – Molnár Ferenc – Gyimesi Gyula: *Az önkéntes haderő társadalmi háttere – társadalomtudományi helyzetkép és prognózis*, in *Hadtudományi Tájékoztató*, Budapest, 2005, pp. 57-72. at pp. 60-61.

⁷⁷ Vess össze Csizmadia Sándor: *Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban*, in *Magyar Tudomány*, 47. évfolyam, 6. szám (2002), pp. 800-813.

⁷⁸ Szörényi: *op. cit.* (2014), 117. p.

⁷⁹ Kennedy, Paul: *The Eagle Has Landed*. <https://ratical.org/ratville/JFK/JohnJudge/linkscopy/EagleLand.html> (Letöltés: 2016. február 23.)

⁸⁰ Idézi: Gombár: *op. cit.* (2009), 352. p.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a Nemzetközi Bíróság Alapszabályai*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008
- [2] Ágh Attila: *A globalizáció politikai aspektusai*, in Glatz Ferenc (szerk.): *Globalizáció és nemzeti érdek*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1997, pp. 87-99.
- [3] Balogh László Levente: *A Leviatán anatómiája*, in Balogh László Levente: *Az erőszak kritikája. Tanulmányok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011, pp. 66-80.
- [4] Balogh László Levente: *Állam és erőszak*, in *Politikatudományi Szemle*, 20. évfolyam, 1. szám (2011), pp. 119-132.
- [5] Baudet, Thierry (2012): *A határok jelentősége. A nemzetállam mint a képviselői kormányzás és a jogállamiság alapfeltétele*. (Ford.: Lengyel Balikó Péter). Századvég Kiadó, Budapest, 2015
- [6] Blahó András – Prandler Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. 2., átdolgozott kiadás. Aula Kiadó, Budapest, 2005
- [7] Bull, Malcolm: *Kell egy kis államszünet?* in *Fordulat*, 6. szám (2009 ősz), pp. 162-180.
- [8] Castells, Manuel (1997): *Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. kötet. Az identitás hatalma*. (Ford.: Berényi Gábor – Rohonyi András.) Gondolat – Infonia, Budapest, 2006
- [9] Chayes, Abram – Chayes, Antonia Handler: *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*. Harvard University Press, Cambridge MA – London, 1995
- [10] Clastres, Pierre: *Az erőszak archeológiája*. Qadmon Kiadó, Budapest, 2015
- [11] Clausewitz, Carl von (1831): *Vom Kriege. Hinterlassenes Werk*. Dümmler's Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1853
- [12] Csizmadia Sándor: *Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban*, in *Magyar Tudomány*, 47. évfolyam, 6. szám (2002), pp. 800-813.
- [13] Dardot, Pierre – Laval, Christian: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. (Ford.: LoppertCsba). Egykettő Kiadó, Budapest, 2013
- [14] Davies, Norman: *Európa története*. (Ford.: Bojtár Endre – Bojtár Péter.) Osiris Kiadó, Budapest, 2001
- [15] Doyle, Michael W.: *Michael Doyle on the Democratic Peace - Again*, in Brown, Michael E. – Lynn-Jones, Sean M. – Miller, Steven E. (eds.): *Debating the Democratic Peace*. The MIT Press, London, 1996, pp. 364-373.
- [16] Durant, Will: *A gondolat hősei*. (Ford.: Benedek Marcell). Harmadik kiadás. Dante Kiadás, Budapest, 1931
- [17] Elias, Norbert (1939): *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. (Ford.: Berényi Gábor). Gondolat Kiadó, Budapest, 1987
- [18] Falk, Richard A.: *Law, Morality, and War in the Contemporary World*. Published for the Center of International Studies. Frederick A. Praeger, Publisher, New York – London, 1963
- [19] Farkas Ádám: *Tenni vagy tettetni? Gondolatok az európai biztonság-és védelempolitika védelemgazdasági vonatkozásáról*, in *Hadtudomány*, XXIV. évfolyam, 1. elektronikus szám (2014), pp. 16-29.

- [20] Fukuyama, Francis: *The End of the History and the Last Man*. The Free Press, New York, 1992
- [21] Gombár Csaba: *A háborúról és a politikáról*, in Gombár Csaba: *Írások az államról (1997-2007)*. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2009, pp. 269-355.
- [22] Grotius, Hugo (1625): *A háború és a béke jogáról*. (Ford.: Brósz Róbert – Diósi György – Haraszti György – Muraközy Gyula). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973
- [23] H. Szilágyi István (szerk.): *Államelmélet II*. Szent István Társulat, Budapest, 2008
- [24] Held, David: *Political Theory Today*. Stanford University Press, Stanford, California, 1991
- [25] Hobbes, Thomas (1651): *Leviatán vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma*. (Ford.: Vámosi Pál). Magyar Helikon, Budapest, 1970
- [26] Horváth Barna (1937): *A jogelmélet vázolata*. Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2004
- [27] Horváth Csaba András: *A háborús fenyegetések mögött rejlő erőviszonyok – Észak-Korea hadereje és a válság regionális kontextusa*. MKI-tanulmányok. Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2013
- [28] Huntington, Samuel P. (1957): *A Katona és az Állam*. (Ford.: Félix Pál). Zrínyi Kiadó – Atlanti Kutató és Kiadó, Budapest, 1994
- [29] Jacobsen, Trudy – Sampford, Charles, Thakur, Ramesh (eds.): *Re-envisioning Sovereignty: The End of Westphalia?* Asghate Publishing Company, Burlington, 2008
- [30] Jellinek, Georg (1900): *Allgemeine Staatslehre*. Dritte Auflage. Verlag von O. Häring, Berlin, 1914
- [31] Jessup, Philip C.: *A Modern Law of Nations. An Introduction*. The Macmillan Company, New York, 1948
- [32] Kajtár Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2015
- [33] Kecskés Gábor: *Néhány gondolat a felelősség történeti fejlődéséről a nemzetközi jogban*, in Deli Gergely – Szoboszlai-Kiss Katalin (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr, 2013, pp. 258-267.
- [34] Kennedy, Paul: *The Eagle Has Landed*. <https://ratical.org/ratville/JFK/JohnJudge/linkscopy/EagleLand.html> (Letöltés: 2016. február 23.)
- [35] Kissinger, Henry (2014): *Világrend*. (Ford.: Kállai Tibor – Pataki Éva). Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015
- [36] Marton Péter – Balogh István – Rada Péter: *Biztonsági tanulmányok. Új fogalmi keretek és tanulságok a visegrádi országok számára*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015
- [37] Matthews, Jessica: *Power Shift*, in *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 1. (Jan/Feb 1997), pp. 50-66.
- [38] Mussolini, Benito: *A fascismus doktrínája*. VallecchiEditore, Firenze, 1935
- [39] Neufeld Béla: *A háború lélektani problémája*, in *Korunk*, 9. évfolyam, 10. szám (1934. október), pp. 707-713.
- [40] Nye, Joseph S. Jr.: *The Future of Power*. Public Affairs, New York, 2011

- [41] Párdányi Miklós: *Államegység és nemzetiségi kérdés a politika rendszerében*. Veritas Könyvkiadó, Budapest, 1944
- [42] Plattner, Marc F.: *The Democratic Moment*, in Diamond, Larry – Plattner, Mark F. (eds.): *The Global Resurgence of Democracy*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1993, pp. 26-38.
- [43] Ramonet, Ignacio: *The Geopolitics of Chaos*. Algora Publishing, New York, 1998
- [44] Riedl Frigyes (szerk.): *Arany János munkái. 2. kötet. Kisebb költemények*. Franklin-Társulat, Budapest, 1902
- [45] Sashalmi Endre: *Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai a nyugati keresztény kultúrkörben. 1300-1800*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2015
- [46] Sassen, Saskia (1996): *Elvesztett kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. (Ford.: Rotyis József). Helikon Kiadó, Budapest, 2000
- [47] Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok*. (Ford.: Cs. Kiss Lajos). Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 2002
- [48] Shaw, Martin: *Post-Military Societies. Militarism, Demilitarization, and the War at the End of the Twentieth Century*. Temple University Press, Philadelphia, 1991
- [49] Sulyok Gábor: *Az egyéni vagy kollektív önvédelem joga az Észak-Atlanti Szerződés tükrében*, in *Állam-és Jogtudomány*, 63. évfolyam, 1-2. szám (2002), pp. 99-136.
- [50] Szörényi András: *A nem állami szereplők befolyásának növekedése a nemzetközi kapcsolatok különböző területein. Doktori (PhD) értekezés*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2014
- [51] Taylor, A. J. P.: *A második világháború képes krónikája*. (Ford.: Békés András). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988
- [52] Temple, William: *Citizen and Churchman*. Eyre & Spottiswoode, London, 1941
- [53] Tibori Tímea – Molnár Ferenc – Gyimesi Gyula: *Az önkéntes haderő társadalmi háttere – társadalomtudományi helyzetkép és prognózis*, in *Hadtudományi Tájékoztató*, Budapest, 2005, pp. 57-72.
- [54] Underhill, Geoffrey R. G.: *Conceptualizing the Changing Global Order*, in Stubbs, Richard – Underhill, Geoffrey R. G. (eds.): *Political Economy and the Changing Global Order*. Macmillan, London, 1994, pp. 17-44.
- [55] Vámbéry Rusztem: *A háborútól a békéig*. Viktória-nyomda, Budapest, 1938
- [56] Weber, Max: *Állam. Politika. Tudomány*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970
- [57] Weber, Max: *Tanulmányok*. (Ford.: Erdélyi Ágnes – Józsa Péter – Lannert Judit – László Géza.) Osiris Kiadó, Budapest, 1998
- [58] Whetham, David: *Just Wars and Moral Victories. Surprise, Deception and the Normative Framework of European War in the Later Middle Ages*. Brill, London – Leiden, 2009